

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.4.559

UDK 371.3:371.13

Primljeno: 19. 11. 2022.

Pregledni rad
Review paper

Daliborka Škipina, Branka Kovačević

VRIJEDNOSTI PEDAGOŠKO-DIDAKTIČKIH IDEJA PETRA MANDIĆA ZA UNAPREĐIVANJE VASPITNO-OBRAZOVNOG RADA

Petar Mandić je jedan od najvećih pedagoga 20. vijeka, ne samo u Bosni i Hercegovini već i mnogo šire. U fokusu Mandićevog pedagoškog stvaralaštva nalazila su se mnoga pitanja, ali i odgovori vezani za unapređivanje rada škole i nastave. Cilj ovog teorijskog proučavanja bio je analizirati i predstaviti vrijednosti pedagoško-didaktičkih ideja Petra Mandića za unapređivanje vaspitno-obrazovnog rada u školi i nastavnom procesu. Naučnoistraživački rad Petra Mandića obuhvatio je različite oblasti pedagoške, psihološke i drugih srodnih nauka. Mandićeve pedagoške ideje doprinijele su rasvjetljavanju porodične pedagogije, istorije pedagogije, metodike vaspitnog rada, predškolske pedagogije, domske pedagogije, komparativne pedagogije, pedagoške psihologije, andragogije, metodike rada pedagoga, metodologije pedagogije... Za savremene didaktičare ideje Petra Mandića su teorijsko-metodološki utemeljene, tematsko-strukturalno artikulisane te okarakterisane kao smion naučni poduhvat praćen kritičko-stvaralačkim odnosom prema teorijskim izvorštima i tehničko-tehnološkim novinama u nastavi. Vrijednost didaktičkih ideja Petra Mandića odnosi se na okrenutost ka novim modernim i produktivnim rješenjima (timska nastava, dvojni plan progressa, škola bez razreda, fleksibilni raspored časova, mikronastava, individualno planirana nastava), instrukcijama o primjeni inovacija (korišćenje kompjutera i obrazovne televizije u nastavnom procesu) i saznanjima o elektronskoj učionici i individualizovanoj nastavi.

Ključne riječi: Petar Mandić; pedagoško-didaktičke ideje; vaspitanje; nastava

UVOD

Petar Mandić, kao uzor za mnoge naučne stvaraoce, svojim stvaralaštvom i radom u različitim oblastima pedagoške, psihološke i drugih nauka dao je veliki doprinos. Kada govorimo o cjelokupnom Mandićevom pedagoškom stvaralaštvu moguće je, bar uslovno, kako ističe Branković (2006), razvrstati ga na šest istraživačkih područja: moralno vaspitanje, opšta pedagogija, inovacije u nastavi, unapređivanje rada škole, seksualno vaspitanje i psihologija učenja. Nemoguće je u samo jednom radu, pa i u ovom, obuhvatiti i predstaviti njegov ukupan doprinos, vrijednost i značaj za sva ova područja, jer 248 objavljenih naučnih i stručnih radova¹ (knjige, izvorni naučni članci i stručni radovi, studije, rasprave, prikazi, ocjene, predgovori i sl.) govori o njegovoj izuzetnoj radnoj angažovanosti.

Klasifikovanjem autorskih (i koautorskih) ostvarenja Petra Mandića prema naučno-pedagoškim disciplinama, može se ustanoviti da je najveći broj objavljenih radova i knjiga iz didaktike, školske pedagogije i opšte pedagogije. Petar Mandić objavljivao je, takođe, radove iz ostalih pedagoških disciplina – porodične pedagogije, istorije pedagogije, metodike vaspitnog rada, predškolske pedagogije, domske pedagogije, komparativne pedagogije, pedagoške psihologije, andragogije, metodike rada pedagoga, metodologije pedagogije i ostalih naučnih disciplina (Ilić 2006).

U fokusu Mandićevog pedagoškog stvaralaštva nalazila su se mnoga pitanja, pa i neka praktičnija, kakvo je i pitanje unapređivanja rada škole, koje je aktuelno i danas. Kako Branković (2006) navodi, Petar Mandić je iz ove oblasti, osim članaka, objavio i više knjiga: *Humanizacija odnosa u školi*, *Savjetodavni vaspitni rad*, *Saradnja porodice i škole*, a u koautorstvu sa Mladenom Vilotijevićem knjige *Programiranje rada škole* i *Vrednovanje rada u školi*.

Interes za inovacije u nastavi, kao još jedno kompleksno područje interesovanja ovog istaknutog pedagoga, rezultirao je objavljenom knjigom pod nazivom *Inovacije u nastavi* koja je doživjela četiri izdanja, kao i više od 50 objavljenih radova u pedagoškim časopisima i zbornicima iz ove oblasti, dok knjiga *Individualna*

¹ Važnija djela: *Moralni samonadzor kao problem moralnog vaspitanja školske mladeži*, Beograd 1961; *Seksualno vaspitanje omladine*, Sarajevo – Banja Luka 1965; *Saradnja porodice i škole* (tri izdanja), Sarajevo – Banja Luka 1968; *Einige Probleme der Sexuelerziehung in Jugoslawien*, Rostock 1969; *Sex Education*, Pittsburgh 1970; *Inovacije u nastavi i njihov pedagoški smisao* (četiri izdanja), Sarajevo 1972; *Programiranje rada škole* (dva izdanja) (koautor), Sarajevo 1976; *Vrednovanje rada u školi* (koautor), Sarajevo 1980; *Humanizacija odnosa u školi*, Sarajevo 1980; *Inovacije pri pouku*, Ljubljana 1983; *Savjetodavni vaspitni rad*, Sarajevo 1986; *Obrazovanje za XXI stoljeće – od tradicije do tehnološke revolucije* (koautor), Sarajevo – Beograd 1989; *Čovjek - svjedočenje o veličini i padu*, Beograd 1995; *Individualna kompleksnost i obrazovanje*, Beograd 1995; *Obrazovna informaciona tehnologija* (dva izdanja), Beograd 1996; *Metodologija naučnog rada* Banja Luka 2004. (ANURS 2022).

kompleksnost i obrazovanje predstavlja doprinos za dalji razvoj teorijskih shvatanja inovacija i to je jedna od njegovih posljednjih knjiga (Branković 2006). *Individualna kompleksnost i obrazovanje* (1995) je teorijska nadogradnja Mandićevog kapitalnog djela *Inovacije u nastavi*. U njoj su data nova obrazloženja obrazovne tehnologije i teorijska utemeljenja individualizacije kao permanentne didaktičke inovacije u savremenoj inovativnoj školi.

Predstavljajući radno-profesionalnu i akademsku karijeru Petra Mandića, Miljenko Brkić ističe da među pedagogima i uopšte univerzitetskim nastavnicima, „... profesor Mandić je bio i ostao poznat kao iskusni i agilni znanstvenik koji je pedagojsku znanost svoje zemlje predstavljao na brojnim stručnim i znanstvenim skupovima diljem svijeta“ (2006: 321). Ono što predstavlja posebno priznanje, kako za Petra Mandića, tako i za pedagošku nauku, kojoj je, kako piše Brkić (2006), profesor Mandić pripadao svim svojim bićem, jeste činjenica da je u istoriji pedagoške nauke bio prvi pedagog član Akademije.

Povodom obilježavanja pet godina od smrti Petra Mandića, Dževdeta Ajanović, kako sama navodi, s dužnom kolegijalnom pažnjom, stručnom odgovornošću i ljudskom zahvalnošću, između ostalog, o njemu piše da: „... pripada naraštaju narodnih učitelja, koji je svoje djelovanje utkao u našu neposrednu pedagošku realnost koju nose sve do današnjih dana njegovi nastavnici, učitelji, savjetnici i znanstvenici. (...) Ljudsko je bogatstvo bilo imati ga za sugovornika, savjetnika i kritičara“ (2006: 349).

Zbog toga smo smatrali da je značajno da se predmet našeg proučavanja odnosi na pedagoško-didaktičke ideje Petra Mandića. Cilj teorijskog proučavanja bio je analizirati i predstaviti vrijednosti pedagoško-didaktičkih ideja Petra Mandića za unapređivanje vaspitno-obrazovnog rada u školi i nastavnom procesu.

PEDAGOŠKE IDEJE PETRA MANDIĆA – VRIJEDNOST ZA UNAPREĐIVANJE VASPITNO-OBRAZOVNOG RADA ŠKOLE

Programiranje rada u školi prema Petru Mandiću je od velike važnosti za vaspitno-obrazovni rad, jer zahvaljujući programu moguće je ostvariti viši stepen modernizacije i racionalizacije nastave, kao i podizanje na zavidniji nivo odnos između nastavnika i nastavnika i učenika, te unijeti više preciznosti i smisla u sve ono što se u školi odvija (Mandić i Vilotijević 1976). Ukazuje i na to da se programom postiže sadržajnije i čvršće povezivanje porodice i škole, škole i društvene sredine, racionalnije korišćenje onoga što sredina pruža školi i škola sredini, a sve to doprinosi kvalitetnijem vaspitnom djelovanju škole. Ali, isto tako naglašava da značaj

programiranja ne treba precjenjivati, „... jer ono je samo onoliko dobro koliko doprinosi da svi faktori i nosioci dobiju što potpuniju orijentaciju u radu, da se postigne visok stepen korelacije i racionalizacije rada, intenzifikacije i modernizacije rada škole i nastavnika i da se ‘promašene’ aktivnosti svedu na najmanju mjeru“ (Mandić i Vilotijević 1976: 22). Ukazivao je Mandić, još tih osamdestih godina dvadesetog vijeka, upravo u knjizi *Vrednovanje rada u školi*, zajedno sa Mladenom Vilotijevićem, da je ozbiljan nedostatak savremenog sistema vrednovanja jednostrana primjena instrumenata kojima bi se podsticale i vrednovale aktivnosti škole kao obrazovne organizacije (Mandić i Vilotijević 1980). Glavni problem, prema viđenju autora, je u tome što naučne pedagoške institucije nisu stručno verifikovale jednu bateriju instrumenata kojima bi se mogao pratiti, usmjeravati i ocjenjivati moralni, estetski i društveni razvoj mladih, te se zbog toga u praksi često više vrednuju znanja, vještine i navike, nego kreativne sposobnosti, pogledi i uvjerenja, društvena svijest, interesovanja i sl. U tom pogledu autori uočavaju da se teško ostvaruje jedinstvo vaspitanja i obrazovanja, jer se više pažnje poklanja obrazovnim efektima škole (Mandić i Vilotijević 1980). Kao jedan od prioriternih zadataka, koji su isticali, jeste razrada sistema vrednovanja na osnovu razrađene koncepcije, metodologije i prakse programiranja kao bitnog uslova uspješnog vrednovanja, kao i konstruisanje instrumentarija za praćenje, mjerenje i vrednovanje rada škole kao cjeline. Ovakvo vrednovanje, prema Mandiću i Vilotijeviću, je u funkciji unapređivanja vaspitno-obrazovnog rada, jer se blagovremeno utvrđuje stanje, otkrivaju problemi i daje pedagoška dijagnoza, na osnovu čega se preduzimaju odgovarajuće mjere, odnosno otklanjaju teškoće, nalaze putevi i oblici djelovanja koji omogućuju unapređivanje pedagoškog rada (Mandić i Vilotijević 1980). Ističu da je u procesu vrednovanja rada škole nužno uzeti u obzir to koliko škola svojim radom doprinosi razvoju mladih i razvoju odraslih, kao i porastu proizvodnosti rada, koliko podstiče društveni razvoj i koliko doprinosi kulturnom napretku sredine u kojoj radi i šire društvene zajednice. Autori naglašavaju da sama ova činjenica govori u prilog ideji da se mora vrednovati cjelokupni rad škole, a ne samo znanje učenika ili rezultati koji se mogu izmjeriti prosječnom ocjenom (Mandić i Vilotijević 1980).

Petar Mandić je ukazao i na važnost proučavanja i istraživanja učenikove slike o sebi, što je još jedan pokazatelj vrijednosti njegovih pedagoških ideja za razvoj i unapređivanje cjelokupnog vaspitno-obrazovnog rada. U svojim istraživanjima i proučavanjima oslanjao se na istraživanja modernih svjetskih pedagoga i psihologa (Olport, Džersajld, Leneri Kube, Elizabeta Harlok i dr.) koji su, direktno ili indirektno, u svojim radovima pokušali analizirati čovjekovo *ja* i pokazati koliko je značajno za

razvoj i ponašanje ako čovjek poznaje i realno procjenjuje svoje *ja*. Mandić je posebno ukazivao na pedagoški značaj proučavanja i razvijanja slike o sebi, oslanjajući se na činjenicu da se veći broj autora slaže u tome da je slika o sebi složen i delikatan pedagoški fenomen, da je za njeno proučavanje potrebna složena metodologija i tehnika naučnog rada, kao i interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup (Mandić, Tanacković i Tanacković 1984). Nakon provedenog empirijskog istraživanja Petar Mandić je istakao da ta istraživanja nisu pretendovala da sveobuhvatno i cjelovito istraže ovaj problem, već da, prikupljajući neke podatke, zajedno sa saradnicima, dođu do činjenica koje će podstaći dalja dublja istraživanja naučnih radnika i skrenuti pažnju nastavnika da više komuniciraju sa učenicom kao čovjekom i pružaju mu pomoć u procesu njegove socijalizacije i personalizacije (Mandić, Tanacković i Tanacković 1984). Razvoj slike o sebi zavisi od fizičkih i mentalnih razvojnih mogućnosti, od uslova u kojima se razvija pojedinac, od položaja koji ima u porodici i drugim društvenim grupama, od tempa i skladnosti fizičkog razvoja, fizičkog i mentalnog zdravlja, od brzine i kvaliteta intelektualnog, moralnog i društvenog razvoja. Sve navedeno predstavlja samo neke od rezultata do kojih su došli u okviru pomenutog istraživanja (Mandić, Tanacković i Tanacković 1984). Vrlo je važno da učenik izgradi, bar do određenog stepena, realnu sliku o sebi, jer mu ona daje priliku da stvara bolje uslove za razvoj, omogućuje mu bolju prihvaćenost u porodici i drugim zajednicama, postaje bitna pretpostavka uspjeha u učenju i drugim djelatnostima, faktor koji daje šansu pojedincu da se svestrano angažuje u školskom radu i kolektivnim aktivnostima, da ispolji svoje ljudske kvalitete, a sve ovo je značajno za afirmaciju ličnosti u okviru društvenih odnosa u porodici, školi, đачkim organizacijama i među vršnjacima (Ibid.).

Vrijednost Mandićevih pedagoških ideja za unapređivanje vaspitno-obrazovnog rada pronalazimo u još jednom njegovom djelu, a to je *Saradnja porodice i škole* (1968). Petar Mandić ovu knjigu započinje rečenicom: „Problem saradnje porodice i škole u pedagoškom radu veoma je aktuelan u našim savremenim uslovima“ (1968: 3). Danas, kao i tada, to smatramo vrlo aktuelnim problemom. Ta aktuelnost, pisao je i Petar Mandić, proizlazi iz niza veoma značajnih činilaca koji nastaju kao rezultat brzog razvoja školskog sistema, kao i sve veće uloge koju imaju škola i porodica u vaspitno-obrazovnom radu i društvenom životu. „Od znalački organizovane i pedagoški jasno usmjerene saradnje porodice i škole u mnogome zavisi potpunije shvatanje i praktično ostvarivanje osnovnih ciljeva vaspitanja“ (Mandić 1988: 386). Mandić je isticao i ukazivao na neke razloge (nedovoljno shvaćen širi društveni i pedagoški značaj saradnje porodice i škole; saradnja roditelja i nastavnika nije

temeljena na sigurnim pedagoškim standardima; neobezbjeđeni ni minimalni materijalni uslovi za organizovaniju i smišljeniju saradnju roditelja i nastavnika i sl.) koji su uticali na lošu saradnju između roditelja i nastavnika, koja je bila, kako i sam navodi „rdavo organizovana, neadekvatna i nedovoljno efikasna“ (Mandić 1968: 4). Vrijednost njegovog rada u ovoj pedagoškoj oblasti je ta što je obradio i ukazao na sljedeće probleme: značaj saradnje porodice i škole za uspješan pedagoški rad, uslovi vaspitanja u savremenoj porodici i mogućnosti njene saradnje sa školom, vaspitno-obrazovna funkcija škole i mogućnosti njene saradnje sa porodicom, suštinski problemi međusobne komunikacije roditelja i nastavnika, šta roditelji zamjeraju nastavnicima, najčešće primjedbe nastavnika roditeljima, planiranje saradnje porodice i škole i oblici njihove saradnje.

Osim ovih pitanja bavio se Petar Mandić i drugim složenim problemima kao što su problemi seksualnog vaspitanja, a rezultati dugogodišnjih proučavanja i bavljenja ovom problematikom predstavljeni su u knjigama *Seksualno vaspitanje omladine* i *Humanizacija odnosa među polovima*, te u koautorstvu sa Vladimirom Ercegom *Problemi polnog razvoja i ponašanja mladih*. Rade Popadić (2006) ističe da su Mandićeva monografska djela predstavljala osnovnu literaturu u vaspitanju mladih u oblasti polnog razvoja i humanizacije odnosa među polovima, a istovremeno i polazište u proučavanju ljudske seksualnosti na prostorima bivše Jugoslavije. Takođe, ta literatura je istovremeno predstavljala teorijsko uporište za situiranje naučnih problema mnogih istraživanja vezanih za ljudsku seksualnost, a koja su istovremeno bila nastavak realizovanih empirijsko-analitičkih istraživanja Petra Mandića (Popadić 2006). Jedno takvo šire empirijsko istraživanje predstavljeno je u knjizi *Problemi polnog razvoja i ponašanja mladih* koje su Petar Mandić i Vladimir Erceg realizovali 1968. godine u SR Bosni i Hercegovini, a populaciju je činila školska omladina starosne dobi od 17 do 20 godina iz različitih škola. Autori su u ovom istraživanju pristupili ispitivanju vrlo osjetljivih pitanja i problema kao što su: znanja o polnim pitanjima, odnosi između roditelja i djece i uticaj ponašanja odraslih na polni razvoj i ponašanje mladih, aktivnosti mladih u slobodnom vremenu koje su relevantne za njihovo seksualno ponašanje, problemi odnosa među polovima, načini informisanja omladine o seksualnim pitanjima, interesovanje mladeži za polne probleme, vrste polnih aktivnosti naše omladine, mišljenja mladih o braku i porodici, stavovi omladine i brojna druga pitanja, a sve sa ciljem da se pomogne u nastojanju da se pravilno shvati mjesto i uloga seksualnog vaspitanja u porodici, školi i uopšte u društvu. Ono što je podstaklo Mandića na ova istraživanja i rasvjetljavanje ove pedagoške problematike jeste činjenica da je na našim prostorima, naročito u Bosni i Hercegovini, bilo malo

ovakvih istraživanja, „... a vrlo se često o omladini i u ime omladine diskutuje u krugovima odraslih. Nije rijetka pojava da neki nastavnici dozvoljavaju sebi čak i to da u ime omladine govore je li potrebno ili nije seksualno vaspitanje, pripremanje za brak i porodicu“ (Mandić i Erceg 1969: 3). Ukazivao je Petar Mandić na brojne razloge (trudnoća kod velikog broja maloljetnica i rađanje djece, abortusi, prisilna udaja i sl.) koji su nalagali, godinama poslije rata (1945), da se istražuju problemi polnog razvoja i ponašanja mladih u našem društvu i da se na toj osnovi, a ne na površnim subjektivnim ocjenama, dolazi do zaključaka na kojima bi se temeljile vaspitne mjere koje bi trebalo da preduzimaju porodica, škola i društvo (Mandić i Erceg 1969). U tom pogledu autori ističu da pravilno obavješavanje mladih o esencijalnim pitanjima ljudske seksualnosti doprinosi da se polni nagon humanizuje i socijalizuje, a njegovo zadovoljavanje temelji na odgovarajućim moralnim pretpostavkama i time ostvaruju zdravi polni odnosi (što je vjekovna težnja čovječanstva), koji su jedan od bitnih činilaca razvoja i afirmacije ličnosti.

Petar Mandić je objavio veliki broj radova o fundamentalnim teorijsko-metodološkim problemima nauke, gdje je u okviru tog područja pisao o filozofsko-pedagoškim temama, ciljevima vaspitanja, faktorima razvoja ličnosti, pedagoškoj futurologiji, informatičkoj pedagogiji i drugim pitanjima i problemima pedagoške nauke (Branković 2006). O tome svjedoče njegove knjige pisane u koautorstvu, *Obrazovanje za 21. stoljeće* (1989) i *Uvod u opštu i informatičku pedagogiju* (2000). Ukazivao je i na objektivne činioce koji danas uslovljavaju potrebu unošenja novina u vaspitno-obrazovnu djelatnost, a neki od njih su: ciljevi vaspitanja; uvođenje masovnog školovanja; *eksplozija znanja*; razvoj nauke, tehnike i tehnologije; tendencija da se nastavni predmeti izolovano predaju; pretjerano isticanje da je udžbenik jedini ili dominantan izvor znanja; u vaspitno-obrazovnom radu nastavnici se često jednostrano koriste nastavnim oblicima, sredstvima i metodama; učenje oponašanjem, identifikacijom, uslovljavanjem i verbalno učenje su dominantni vidovi učenja, dok se učenje rješavanjem problema i kreativno učenje zapostavlja ili dolazi u drugi plan; savremeno vaspitanje i obrazovanje; vrednovanje rada učenika; potrebe, interesovanja i sposobnosti današnje djece i omladine znatno su veće nego kod ranijih generacija, a vaspitne mogućnosti škole i porodice nisu u skladu s tim; koordinacija faktora vaspitnog djelovanja (porodica, škola i društvena sredina); učenikov doprinos nastavi i vlastitom razvoju imperativ je moderne pedagogije; u današnjoj školi još se zadržavaju hijerarhijsko-administrativni odnosi, ispoljava se autoritativna pozicija nastavnika, još je ponegdje i dalje prisutan podređen položaj učenika i traži se njegova bezuslovna pokornost i dr. (Mandić, Radovanović i Mandić 2000). Mandić se ne

zadržava samo na konstataciji spomenutih problema, već daje odgovore, šta bi trebalo učiniti na generalnom planu da se ovi problemi efikasnije rješavaju, prosvjeta suštinski mijenja i revolucionarnije uključuje u društvene tokove.

Danas vrlo aktuelno i složeno pitanje jeste pitanje moralnog vaspitanja i formiranja moralne ličnosti, a tom problematikom bavio se mnogo ranije, upravo, Petar Mandić. Kada je riječ o tom području pisao je o: formiranju moralne ličnosti, moralnim karakteristikama ličnosti, društvenoj svijesti, slobodi, svjesnoj disciplini upravljanju sobom, razvijanju istinoljubivosti, a svoja najnovija saznanja o ovoj složenoj problematici predstavio je u knjizi *Čovjek – svjedočenje o veličini i padu* (Branković 2006). Nije slučajno što je Mandić detaljno ušao u ovu problematiku, jer sva prethodna saznanja stekao je dosta ranije, u toku pripreme i izrade doktorske disertacije pod nazivom *Moralni samonadzor kao problem moralnog vaspitanja školske mladeži*, koju je odbranio 1961. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

I drugi autori su isticali stanovište Petra Mandića da svaki nastavnik koji želi da unapređuje svoj rad i da kvalitetnije ispunjava vaspitno-obrazovne zadatke mora unositi inovacije u svoj rad. Ukazujući na bitna područja u pedagoškoj, naučnoj i stručnoj djelatnosti Petra Mandića, Nikola Potkonjak (2006) izdvaja dva takva područja koja, po njegovom mišljenju, zauzimaju istaknuto mjesto, a riječ je o inovacijama u nastavi i o metodološkim problemima pedagoške nauke. Prema mišljenju Potkonjaka ta dva područja, inovacije i pedagoška istraživanja u školi, su povezana u jedinstvenu cjelinu i kao takva postala su sastavni dio praktične obrazovno-vaspitne djelatnosti svakog dobrog i savjesnog nastavnika. U tom pogledu on ističe: „Za takav rad nastavnici moraju biti osposobljeni, kako u procesu osnovnog (inicijalnog) profesionalnog pedagoškog obrazovanja, tako i u procesu njihovog permanentnog usavršavanja“ (Potkonjak 2006: 134). Zato je izuzetno važno da se u toku obrazovanja i pripremanja za poziv, a kasnije u toku stalnog stručnog usavršavanja, svi nastavnici osposobljavaju i za inoviranje i za pedagoško istraživanje sopstvenog rada. Potkonjak uočava da je Petar Mandić bio pedagog koji je ta dva područja pedagogije razmatrao i na teorijskom i na operativnom nivou jedinstveno, jer u teorijskim razmatranjima moguće je posebno pisati i raspravljati i o pedagoškim inovacijama i o pedagoškim istraživanjima, ali u praktičnom radu nastavnika to nije moguće odvojiti. Zato je sretna okolnost što se nađu i takvi pedagozi teoretičari, kakav je bio Petar Mandić, koji ta dva područja pedagogije razmatra jedinstveno (Potkonjak 2006).

Vidimo da mnogi autori ukazuju na bogatstvo Mandićevog rada i ideja, na izuzetnu kompleksnost, dubinu i sintezu njegovog stvaralačkog opusa. Tako i

Milijević (2006) ukazuje na još jedno bitno područje rada i interesovanja profesora Petra Mandića, a to je stalno stručno usavršavanje prosvjetnih, ali ne samo prosvjetnih radnika, jer je to po njemu imperativ našeg vremena. Milijević to pojašnjava viđenjem Petra Mandića da naša škola mora postati: škola filma, televizije, videa i video rekordera, radija, respondera, trenažera, interneta, elektronskih mikroskopa, maksimalne individualizacije, programiranih materijala, zadataka objektivnog tipa, aktivnog i interaktivnog učenja, permanentnog restrukturisanja programa, novih modela i modaliteta, novih metoda i postupaka, diferencirane i participirajuće nastave, problemske nastave, nastave različitih nivoa težine, nastave po mjeri učenika, dvojnog plana, laboratorijskog rada, petominutne i druge provjere, škole bez razreda itd. Kako kaže, „Mandić traži da škola ne smije izostati i zaostati za društvenim promjenama, ona mora da bude njihov predvodnik, da bude laboratorija u kojoj se stalno istražuje i eksperimentiše“ (Milijević 2006: 164). Petar Mandić je mišljenja da su danas ljudski resurs, znanje i sposobnosti, glavni konkurenti na međunarodnom tržištu. „Prema tome, stručno usavršavanje, misli Mandić, nije samo pretpostavka unapređivanja i osavremenjavanja vaspitno-obrazovnog procesa, već podizanje obrazovnog standarda i unapređivanje sveukupnog statusa jednog naroda. Zato svaki prosvjetni radnik mora stručno da se stalno usavršava i tako doprinosi unapređivanju i efikasnosti vaspitno-obrazovnog rada a naročito nastavnog procesa“ (Milijević 2006: 165). Petar Mandić prednost daje individualnom stručnom usavršavanju, jer kako ističe, od njega treba polaziti i njemu se vraćati.

Možemo zaključiti da su mnoge pedagoške ideje Petra Mandića ugrađene u savremeni vaspitno-obrazovni proces. O problemima saradnje porodice i škole u pedagoškom radu pisao je Petar Mandić, a pedagozi današnjice (Ilić 2017), takođe, aktuelizuju ove probleme i naglašavaju da ono što zabrinjava nastavnike a i ostale stručnjake za vaspitanje je to što jedan broj roditelja smatra da je škola isključivo odgovorna za vaspitanje i obrazovanje njihove djece a svoje obaveze svode na okvire ishrane, odijevanja i zaštite, kao i to da najčešće razloge za odsustvovanje sa časova i napuštanje škole od strane pojedinih učenika nastavnici traže u samim učenicima i porodici, a ne i u školi. Milijević (2006) ističe prednost Mandićevih ideja i naglašava njegov značaj u tome što naučno-teorijski i pedagoški rad se usmjerava sa poučavanja na učenje, sa rada na samorad i samoaktivnost, na ostvarivanje individualnih potencijala do maksimuma i što se insistira na pomjeranju metodike rada sa nastavnika na rad učenika. Danas su značajne ideje Petra Mandića o ulozi pedagoga, psihologa i socijalnog radnika u procesu pedagoškog vođenja i savjetovanja, odnosno o njihovoj poziciji u školi, kao i smjernicama za njihov uspješan vaspitno-obrazovni rad.

DIDAKTIČKE IDEJE PETRA MANDIĆA – VRIJEDNOST ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNOG PROCESA

Petar Mandić je objavio 56 (22,57%) priloga iz didaktike od ukupno 248 radova. Jedno od najčešće citiranih djela naših pedagoga predstavlja djelo Petra Mandića *Inovacije u nastavi*. Mile Ilić (2006) naglašava da je Petar Mandić ustanovio didaktičku inovatiku i time dao značajan doprinos usponu didaktike. Istraživanja Petra Mandića iz oblasti didaktike (iako nije bio profesor didaktike) „naučno-teorijski i interdisciplinarno su utemeljena, a posvećena su izučavanju protivrječnih i suptilnih problema teorije i prakse obrazovanja i nastave, pa njihovo konstruktivno-kritičko analiziranje podrazumijeva visok nivo naučne pedagoško-didaktičke informisanosti i metodološko-evaluacijskog iskustva“ (Ilić 2006: 226).

Ilić (2006) je tabelarno predstavio relacije između broja naučnih i stručnih priloga akademika Mandića iz didaktike i ostalih pedagoških naučnih disciplina.

Tabela 1. Uporedni pregled naučnih i stručnih priloga Petra Mandića

Vrste djela	Broj djela		
	Ukupan broj	Iz didaktike	%
1. Knjige	27	6	22,22
2. radovi u časopisima i zbornicima	197	46	28,43
3. prikazi	24	4	16,66
Zbir	248	56	22,57

(Ilić 2006: 227)

Dakle, preko jedne petine od ukupnog broja knjiga i radova Petra Mandića je iz područja didaktike. Veći broj njegovih autorskih priloga rezultat je interdisciplinarnog metodološkog pristupa.

Savremeni pedagozi najznačajnijim doprinosom za dalji razvoj didaktike, modernizacije obrazovanja i unapređivanja nastave smatraju njegovo izučavanje inovacija u nastavi. Za Svetozara Milijevića (2006) djelo *Inovacije u nastavi* pokazalo je efikasnost i superiornost u odnosu na klasični sistem shvatanja, procjenjivanja i organizovanja nastave. „Knjiga je svojom originalnošću, aktuelnošću i naučnim domtom ukazivala na ono što je bolje, efikasnije, aktuelnije i, u svakom slučaju, bila je osnov za dalje unapređivanje vaspitno-obrazovnog i nastavnog procesa“ (Milijević 2006: 168-169). Mandić je prvi cjelovitije proučavao probleme uvođenja inovacija u

nastavi i školi, čemu je posvećeno nekoliko njegovih knjiga i više od desetine radova objavljenih u pedagoškoj periodici. Slavko Krkljuš ističe da je „Petar Mandić naučnim djelom *Inovacije u nastavi* ispunio ulogu i historičara pedagogije i ulogu istraživača problema savremene nastave i ulogu nastavnika pedagoga koji duboko proživljava potrebe unapređivanja nastavno-vaspitnog rada u školi“ (1972: 605). Doprinos Petra Mandića razvoju didaktičkih ideja na području inovacija u nastavi ogleda se u rasvjetljavanju slabosti postojećeg tradicionalnog načina didaktičkog mišljenja i ograničenosti odnosa u vaspitno-obrazovnom radu, te sposobnosti anticipacije razvojnog uspona didaktike u novim društvenim i tehnološkim uslovima. Petar Mandić je stvaralački ukazivao na mogućnosti prevladavanja stereotipnosti i formalizma u nauci i nastavnoj praksi.

Analizom brojnih definicija inovacija, kako stranih (Rodžers, Majls, Bili Bolen, Najhof, Šon, Vestli) tako i domaćih autora (Franković, Đorđević, Lekić), konstatovano je da je Mandićeva definicija inovacija kompletna, jasna i sveobuhvatna (Milićević 2006). Za Petra Mandića inovacije u nastavi predstavljaju sinhronizovan sistem pedagoških, društvenih, organizacijskih i ekonomskih mjera (čvrsto zasnovanih na pedagoškoj i drugim naukama), koje su usmjerene na podizanje nivoa i kvaliteta vaspitno-obrazovnog rada uz racionalno iskorišćavanje kadrova, vremena i sredstava, demokratizaciju odnosa u školama i drugim institucijama, maksimalno razvijanje inventivnosti, originalnosti i kreativnosti nastavnika i učenika; stvaranje uslova za adekvatno pedagoško praćenje, programiranje, normiranje i vrednovanje pedagoškog rada, iznalaženje najpogodnijih materijalnih činilaca, koji će motivisati učenika i nastavnike u njihovoj djelatnosti; podizanje ugleda škole i stvaranje uslova da one, kao ustanove od izuzetnog društvenog značaja, što bolje ostvare svoju funkciju (Mandić 1972).

Petar Mandić je ukazao da prihvatanje, uvođenje i primjena inovativnih načina rada znači ugrađivanje tehničkih, tehnoloških, pedagoških i metodičko-didaktičkih novina, prilagođavanje sadržaja i metoda rada individualnim mogućnostima pojedinaca i učeničkih grupa. To znači ne samo umanjivanje rigidnosti, stereotipnosti i zastarjele organizacije nastavnog procesa, nego i smanjivanje predominantne uloge nastavnika na manju mjeru – odnosno pomjeranje aktivnosti nastavnika na aktivnost učenika. Posebno značajnim smatramo zahtjev Petra Mandića da se sagledaju mogućnosti organizacije nastave po grupama 10 do 15 ili manje učenika te zagovaranje rada u uslovima specijalizovane učionice (klasičnu učionicu koja ima karakter slušaonice, zamijenti učionicom – radionicom). Sedamdesetih godina prošlog vijeka Petar Mandić je ukazivao na značaj primjene grupnog oblika rada, rada u parovima,

rada po egzemplaru, po nivoima težine i zalagao se za uvođenje radioničke aktivnosti, rada korak po korak, što je pretpostavljalo odustajanje od 45-minutne dužine časa i vremensko prilagođavanje časa nastavnoj građi, odnosno uzrastu i sposobnosti učenika. Petar Mandić je među prvim pedagozima sa naših prostora koji oštro osuđuje preobimne nastavne sadržaje poredeći učenika sa enciklopedijom koja hoda. On smatra da ogroman broj činjenica učenici lakše i brže usvoje u ograničenom nastavnom periodu i da je zadatak nastavnika da nametne savremene sadržaje, odnosno da memorisanje ustupi mjesto mišljenju, konformizam kritičnosti i fleksibilnosti, ekstenzivnost intenzivnosti, kvantitet kvalitetu, poučavanje učenju, te da više dolaze do izražaja emocionalne sposobnosti i emocionalna inteligencija. Od nastavnika se očekuje bogato didaktičko znanje odnosno da individualno stručno usavršavanje nastavnika bude u prvom planu. Zadatak nastavnika prvenstveno se odnosi na oslobađanje učenika od frustracija i sputanosti, kako bi njihov umni, emocionalni i socijalni razvoj više došao do izražaja. Mandić posebno naglašava važnost podsticanja inicijative kod učenika, razvijanja stvaralačkog mišljenja, sposobnosti rješavanja problema, te stvaralačkog odnosa između učenika i nastavnika i njihove zajedničke odgovornosti za uspjeh. Učenikovo *ja* je onoliko veliko koliko je aktivno, od učenika očekujemo da manje sjedi, sluša, imitira, a više da traga, pita, dogovara i odgovara, stvara, primjenjuje, rješava, samostalno misli – da učenika više osposobljavamo za samoobrazovanje i samoučenje (Mandić 1972). Didaktičke ideje Petra Mandića o inovativnim modelima nastave (timska nastava, dvojni plan progresa, škola bez razreda, fleksibilni raspored časova, mikronastava, individualno planirana nastava) sa dobrodošlicom su prihvaćane i primjenjivane u školi. Od velikog značaja su i Mandićeve smjernice za primjenu inovacija (korišćenje kompjutera i edukativne televizije u nastavnom procesu) te proširivanja znanja o elektronskoj učionici i individualizovanoj nastavi.

Petar Mandić se intenzivno bavio problemima savremene nastavne tehnologije i u radovima je predstavio nova obrazloženja obrazovne tehnologije i teorijska utemeljenja individualizacije kao permanentne didaktičke inovacije u savremenoj inovativnoj školi. Razvoju obrazovne tehnologije u velikoj mjeri je doprinijelo razvijanje i uvođenje programirane i poluprogramirane nastave (posebno mašina za učenje), kompjutera koji se koriste u različite svrhe, televizije koja je pojavom satelita i kablovske televizije postala veoma popularna i univerzalno primjenjiva, interneta i virtuelne realnosti, raznih organizacionih oblika nastave (škola bez razreda, dvojni plan progresa, timska nastava, mikronastava, problemska nastava), tehnika i postupaka kojima mogu da se koriste nastavnici i učenici u svim fazama pedagoškog

procesa (Mandić 2006). Petar Mandić je dao društveno i naučno-didaktički vrlo značajne priloge afirmaciji obrazovne informacione tehnologije i izučavanju individualne kompleksnosti u obrazovanju.

Mnogi didaktičari i nastavnici su Mandićeve ideje ugradili u savremeni vaspitno-obrazovni proces. Značajni su prijedlozi za usavršavanje nastavnika za uvođenje moderne pedagoške tehnologije (Matijević i Topolovčan 2017), kao i ideje (Vilotijević i Mandić 2016) za uvođenje inovacija u organizaciji nastavnog procesa (uvođenje timske nastave, pomoćni objekti za izvođenje nastave, modularni i fleksibilni rasporedi, minikursevi i laboratorijska nastava), shvatanja o metodološkom pristupu predavanjima (nastava u obliku otkrivanja pod rukovodstvom nastavnika, planirana istraživanja, podsticanje učenika da rješava probleme, simulacija i edukativne igre, planiranje projekata i linearno ili gransko programiranje, te poboljšanje nastavnih planova i programa) te preporuke o inovacijama u poboljšavanju nastavnih planova i programa (nastavni program orijentisan prema učeniku, prema praktičnim aktivnostima, nastavni program strukturisan po nastavnim predmetima, organizacione šeme unutar nastavnog programa koji nastavne oblasti tretira kao izdvojene, objedinjene, povezane, integrisane ili kombinovne cjeline, model orijentisan na činjenice, na rješavanje problema, te interpersonalni model učenja).

ZAKLJUČAK

Smjelost, inventivnost i istraživačka sposobnost Petra Mandića potvrđuje aktuelnost njegovih ideja i danas u 21. vijeku. Savremeni naučni radnici naglašavaju da je Mandić tokom svog bogatog stvaralačkog rada permanentno ukazivao na nužnost modernizacije rada u školi, uvažavajući značaj modernizacije i njen neposredni doprinos poboljšanju kvaliteta i povećanju efekata vaspitno-obrazovnog rada, kako za razvoj učenika tako i za društvo u cjelini (Krmeta 2006).

Didaktičke ideje Petra Mandića su „... teorijsko-metodološki utemeljene, tematsko-strukturalno artikulisane te okarakterisane kao smion naučni poduhvat praćen kritičko-stavralačkim odnosom prema teorijskim izvorištima i tehničko-tehnološkim novinama u nastavi“ (Ilić 2006: 230). Sedamdesetih godina prošlog vijeka progresivna Mandićeva shvatanja o inovacijama u nastavi okarakterisana su takvim da omogućavaju „pedagoškim radnicima, posebno nastavnicima, veoma širok uvid u moderne tendencije tehnologije nastavnog procesa i mogu veoma korisno poslužiti ne samo za proširivanje didaktičke kulture nastavnika i pedagoških radnika,

već i kao podsticaj da se nova dostignuća primjenjuju u našoj školskoj praksi“ (Mitrović 1974: 439).

Petar Mandić se zalagao za pomjeranje pedagoškog saznanja i mišljenja od tradicionalnih, stereotipnih ka modernim i produktivnijim obrazovnim rješenjima, koja su postala značajan stimulator savremenih nastavno-tehnoloških promjena i integralni dio naše progresivne društveno-pedagoške misli i didaktičke teorije (Ilić 1994).

Radovi Petra Mandića o inovacijama u nastavi ne upoznaju nas samo sa inovativnim modelima nastave (timska nastava, dvojni plan progressa, škola bez razreda, fleksibilni raspored časova, mikronastava, individualno planirana nastava) nego i daju instruktivne smjernice za primjenu inovacija (korišćenje kompjutera i edukativne televizije u nastavnom procesu) te proširivanje znanja o elektronskoj učionici i individualizovanoj nastavi.

„Slobodno se može reći da je znanstveni opus Petra Mandića vodilja bosanskohercegovačke škole u evropski koncept obrazovanja“ (Ajanović 2006: 350). Zato smo i bili vođeni mišlju da je neophodno sagledati i predočiti vrijednosti pedagoško-didaktičkih ideja Petra Mandića i na taj način dati doprinos unapređenju današnjeg vaspitno-obrazovnog rada u školi.

Ideje Petra Mandića ugrađene su u savremeni vaspitno-obrazovni proces i odnose se na primjenu audio-vizuelnih metoda u nastavi i učenju, učenje uz pomoć ili pod kontrolom kompjutera, planiranje obrazovnog procesa i organizacije praktičnih aktivnosti, izradu nastavnih programa i organizovanje kurseva iz pojedinih oblasti, izradu materijala za nastavu i učenje koji se mogu upotrijebiti u učionici, vrednovanja rada škole, nastavnika i učenika, te planiranje, izradu i vrednovanje efikasnosti obrazovne tehnologije. Savremeni pedagozi su ideje Petra Mandića o razvoju i primjeni obrazovne tehnologije stavili u funkciju unapređenja nastavnog procesa, motivacije učenika i nastavnika, procesa učenja i kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. Inovacije u tehnici i tehnologiji nastave doprinose da se na razumnu mjeru svede verbalno učenje, učenje oponašanjem i identifikacijom, a da se više podstiče učenje uviđanjem, rješavanjem problema, otkrivanjem i istraživanjem.

LITERATURA:

1. Ajanović, Dževdeta (2006), "Čovjek, pedagog – vizionar", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 349-351.
2. Branković, Drago (2006), "Biografija Petra Mandića", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 13-16.
3. Brkić, Miljenko (2006), "Radno-profesionalna i akademska karijera Petra D. Mandića", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 305-322.
4. Ilić, Mile (2006), "Doprinos Petra Mandića razvoju didaktike", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 225-236.
5. Ilić, Mile (2017), *Školska pedagogija*, Filozofski fakultet, Banja Luka
6. Krkljuš, Slavko (1972), "P. Mandić, Inovacije u nastavi...", *Pedagoška stvarnost*, 10, 594-608.
7. Krneta, Dragoljub (2006), "Doprinos Petra Mandića usavršavanju obrazovanja", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 197-206.
8. Kuzmanović, Rajko (2006), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka
9. Mandić, Petar (1968), *Saradnja porodice i škole*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
10. Mandić, Petar, Vladimir Erceg (1969), *Problemi polnog razvoja i ponašanja mladih*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
11. Mandić, Petar (1972), *Inovacije u nastavi*, Svjetlost – Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
12. Mandić, Petar, Mladen Vilotijević (1976), *Programiranje rada škole*, Svjetlost – Zavod za udžbenike, Sarajevo
13. Mandić, Petar, Mladen Vilotijević (1980), *Vrednovanje rada u školi*, Svjetlost – Zavod za udžbenike, Sarajevo
14. Mandić, Petar, Stevan Tanacković, Dušan Tanacković (1984), *Učenikova slika o sebi i vaspitni rad u školi*, Svjetlost, Sarajevo - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

15. Mandić, Petar (1988), *Izabrana djela*, Treća knjiga, Pedagoški fakultet, Osijek
16. Mandić, Petar, Antonio Herrera (1989), *Obrazovanje za XXI stoljeće*, Svjetlost, Sarajevo
17. Mandić, Petar, Ivica Radovanović, Danimir Mandić (2000), *Uvod u opštu i informatičku pedagogiju*, Učiteljski fakultet, Beograd
18. Mandić, Danimir (2006), "Inovacije u obrazovanju za XXI vek", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 181-196.
19. Matijević, Milan, Tomislav Topolovčan (2017), *Multimedijska nastava*, Školska knjiga, Zagreb
20. Milijević, Svetozar (2006), "Doprinos Petra Mandića inovacijama u nastavi", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 159-180.
21. Mitrović, Darinka (1974), "Petar Mandić 'Inovacije u nastavi'", *Pedagogija* 3. 438-441.
22. Popadić, Rade (2006), "Naučni doprinos Petra Mandića u oblasti humanizacije odnosa
23. Među polovima", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 291-302.
24. Potkonjak, Nikola (2006), "Inovacijama do kvaliteta u radu nastavnika", u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica Petra Mandića*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 133-140.
25. Vilotijević, Mladen, Danimir Mandić (2016), *Upravljanje razvojnim promjenama u vaspitno-obrazovnim ustanovama*, Univerzitet u Beogradu, Učiteljski fakultet, Beograd

Internet izvori:

1. ANURS (<https://www.anurs.org/sr/academic/218>), očitano: 15. 5. 2022.

VALUES OF PETAR MANDIĆ'S PEDAGOGICAL AND DIDACTIC IDEAS FOR IMPROVING EDUCATIONAL WORK

Summary:

Petar Mandić is one of the most outstanding educators of the 20th century, not only in Bosnia and Herzegovina but also further. In the focus of Mandić's pedagogical work were many questions and answers related to improving school work and teaching. The theoretical study aimed to analyze and present the value of Petar Mandić's pedagogical and didactic ideas for improving educational work in school and the teaching process. Petar Mandić's scientific research covered various fields of pedagogy, psychology, and other related sciences. Mandić's pedagogical ideas shed light on family pedagogy, the history of pedagogy, methods of educational work, preschool pedagogy, home pedagogy, comparative pedagogy, pedagogical psychology, andragogy, teaching methods, pedagogical methodology, and other scientific disciplines. Contemporary didacticians find Petar Mandić's ideas theoretically and methodologically grounded, thematically and structurally articulate, and characterize them as a courageous scientific endeavor accompanied by a critical and creative attitude towards theoretical sources and technical and technological novelties in teaching. The value of Petar Mandić's didactic ideas refers to the orientation towards new, modern and productive solutions (team teaching, dual progress plan, school without classes, flexible class schedule, micro-teaching, individually planned instruction), instructions on the application of innovations (use of computers and educational television in teaching process) and knowledge about the electronic classroom and individualized instruction.

Keywords: Petar Mandić; pedagogical and didactic ideas; education; teaching

Adrese autorica

Author's address

Daliborka Škipina
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
daliborka.skipina@ff.ues.rs.ba

Branka Kovačević
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
branka.kovacevic@ff.ues.rs.ba

